

Mia Dreese

Hans van Koolwijk: Ik voel meer voor dat primitieve voorstadium van muziek, klank

Aan dit gesprek met Hans van Koolwijk (en later ook Hans van Eck) is het een en ander voorafgegaan. Tijdens een beurs vroeg iemand bij de NFG-stand of wij ook aandacht besteden aan het orgel, omdat dat toch erg dicht bij de fluit staat. Had ik nooit over nagedacht. Daarna stond in het Gaudeamusbulletin een stukje over twee mensen die een nieuw instrument hadden ontworpen, bestaande uit bamboefluiten. Bij navraag bleek dat een soort orgelklank op te leveren. Vandaar dat ik een bezoek heb gebracht aan het atelier van Hans van Koolwijk, die mij via een kleine inleiding in de elektronica heeft proberen uit te leggen hoe dit instrument werkt. Hoewel niet helemaal gebaseerd op dezelfde principes als bij een dwarsfluit, zijn er toch wel zoveel raakvlakken dat we plaatsing in FLUIT gepast vonden.

“Wat ik hier heb is een orgelachtig instrument. Het heeft nog geen naam. Eigenlijk heb ik heel vroeger kerkorgel gespeeld, maar ik kom helemaal uit de andere hoek, ik ben beeldend kunstenaar. Ik was zestien en kon na het avondeten zo’n drie kwartier op het kerkorgel spelen. Dan zette ik de knop voor het volle werk aan en drukte met mijn onderarmen alle toetsen in, met ook de zwarte toetsen er nog bij, en mijn voeten in een soort spagaat om ook de bassen te doen, en zo kreeg ik heel veel toon. Dat liet ik een tijdje staan – en dan in één keer alles weg! Het moment dat die klank wegstierf in de echo van die kerk, dat was een magisch moment. Daar heb ik me erg gelukkig bij gevoeld, zo’n avond kon niet meer stuk.

Later ben ik docent tekenen geworden, en daarna heb ik de Rijksacademie gedaan. Na een tijdje werd ik voor even gastdocent op de Rietveld Academie, waar mijn vrienden studenten waren die in hun pakket ook ‘geluid’ hadden, audiovisueel. In die tijd luisterden wij veel naar wat toen nog etnische muziek heette, zoals Indiase muziek met bamboedwarsfluiten, de suling uit Indonesië en de shakuhachi uit Japan. En waar wij helemaal gek van waren was een heel primitieve fluit uit Nieuw-Guinea. Dat zijn dwarsfluiten zonder vingergaten, die veel te lang zijn voor hun diameter, waardoor ze heel veel boventonen geven. Er zit een enorm mondgat in van wel vier centimeter, misschien nog wel groter. Ze leggen die fluit op hun wijd gespreide armen, hun handen knikken naar dat labium, zal ik maar zeggen, en dan maken ze met hun wijsvingers het gat zo dicht dat ze er lekker op kunnen blazen. Waardoor ze heel veel mogelijkheden hebben om de toon te kleuren en hoger en lager over te blazen.”

Papoea's met lange fluiten

“Ik heb eens een film gezien, waarop je kon zien dat die fluiten worden gebruikt in een ritueel. Jongens worden goed in conditie gebracht om metershoge torens te dragen, wel tien tot vijftien meter hoog, met maskers voor, waarbij anderen op die fluiten blazen. Vrouwen mogen dat niet zien maar alleen horen, hoewel ze natuurlijk wel weten hoe het werkt, terwijl ze zelf eigenlijk veel mooiere fluiten van vers gesneden bamboes bespelen. Dat soort bamboe uit Nieuw-Guinea zie je hier ook in mijn atelier. We hebben daar opnames van gehoord op een oud cassettebandje met veel ruis. Maar toen ik veel later de originele langspeelplaat beluisterde hoorde ik dat het tropische regenbuien waren. Ik wilde wel graag wat van die fluiten hebben en dacht: daar moet ik heen! En dat heb ik toen ook gedaan.

Eigenlijk wil ik steeds veel fluiten tegelijk kunnen horen, maar zonder het sociale probleem van een fluitorkest. Want hoe vind ik mensen die doen wat ik wil? En hoe maak ik hun dat duidelijk? Daarom ben ik ooit begonnen met bouwen.

Ik heb de bamboefluiten leren bouwen via het Nederlands Pijpers Gilde. Die werken volgens een blokfluitprincipe met een kurkje in de fluit. Zoals deze lange fluiten van vijf-zes meter, die hebben nog een kurkje. Na een aantal jaren ben ik weer alleen verder gegaan, maar inmiddels hadden we wel heel mooie installaties gebouwd. Af en toe ben ik nog wel eens docent bij een cursus van het Pijpersgilde, en dan laat ik alles bouwen wat ze van zichzelf niet mogen maken, ze zijn wat braver dan ik. Bijvoorbeeld een stukje bamboe, aan twee kanten open, met een blaaspijpje erop, daar kun je glissandi mee maken.”

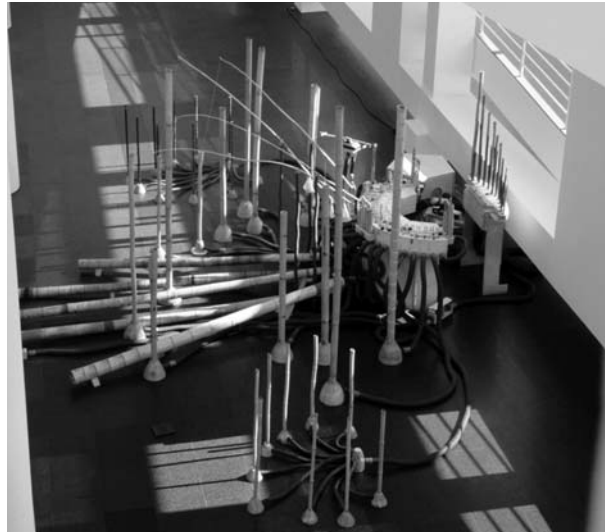
Klank

“Maar eigenlijk vind ik die fluitklank, en de boventonen daarvan, het prachtigst. Wat mij het meest trekt, en wat ze daar in Nieuw-Guinea het meest benaderden, en ook in de shakuhachi, is klank en klankverandering, in plaats van melodie. Ik voel meer voor dat primitieve voorstadium van muziek, klank. Als ik het zou moeten uitleggen, dan heb je geluid, dat is alles wat je kunt horen, klank dat is wat je wilt horen, wat je uitkiest, en in muziek rangschik je de uitgekozen geluiden in tijd. Om het maar heel abstract te zeggen. Klank en klankverandering is voor mij het stadium waar ik het meest mee bezig wil zijn. En natuurlijk ga je dan toch weer zover dat het muziek wordt. Als je een concert of een performance geeft moet je wel.

Al heel snel ben ik een instrument gaan bouwen, een sigarenkistje met een windmachine. In dat sigarenkistje heb ik een aantal schuifjes gemaakt, zodat je de wind goed kan doseren. Uiteindelijk krijg je dan een heel mooie rustige, lange toon, zoals ik hem zelf nooit zou kunnen blazen. Zoals vaak de eerste toon van een Indiase raga: aan het begin zit er een haaltje aan, hij gaat heel lang door, en op een gegeven moment komt er weer een einde aan. Dan pakt de bespeler nieuwe adem en gaat weer verder. Dat is fantastisch. Toen ik begon wist ik al dat ik dat zelf nooit zou leren blazen, dus ik moet dat ook niet willen. Die Indiase jongetjes zijn misschien vier jaar als ze ermee beginnen, en ik was toen vierendertig. Dus heb ik mezelf verboden om nog met de mond te blazen. Dat heeft wel geholpen, want toen moest ik naarstig op zoek. Ik heb ballonnen aan enkele fluiten gezet, heel grote feestballonnen, net zo groot als we zelf zijn. Daar gaat heel veel lucht in, en met die heel weinige druk duurt het uren voor die leeg zijn. Dan heb je die eindeloze, rustige toon en die is prachtig.

En aan de hand van die Nieuw-Guinea-principes ging ik fluiten bouwen die veel te lang waren. Doordat ze zo lang waren, doorliepen ze binnen twee uur zo'n boventoonspectrum van bijvoorbeeld de zesde, de vijfde, de vierde, de derde, de tweede en de eerste boventoon. Heb je nog meer druk, dan krijg je een nog mooiere reeks, want dan heb je boven de zesde boventoon tonen die, vergeleken met onze tonenreeks binnen het octaaf, net iets te hoog of te laag zijn. En in die boventoonreeks begaf zich altijd die Nieuw-Guinea performance. Die mensen staan tegenover elkaar en blazen om de beurt een klank op fluiten die een toon van elkaar verschillen. Soms spelen ze ook dezelfde toon, maar met net een beetje kleurverschil. Dat is echt prachtig.

Ik heb ook klanksculpturen gebouwd die steeds herhalen wat ze kunnen, bijvoorbeeld een stelsel van een windmachine met een aantal balgen die op en neer gaan, waarbij die beweging voor de klankverandering zorgt. Op die manier krijg je een krachtige verbinding tussen het beeld van die bewegende balgen en de klank.

Bambuso Sonoro

Het eerste echte instrument dat ik heb gebouwd, de Bambuso Sonoro bestond uit een windmachine die wind geeft van een zekere druk, die door schuiven is te variëren, en fluiten met boventonen. En dat werd héél saai. Dan kun je alleen maar boventonen laten horen. Op een wandeling van Nederland naar Zwitserland gebeurde het plotseling dat ik dacht: er moet een tempo in. Toen ik terugkwam had ik binnen drie weken een klepje ontwikkeld, waarbij je je moet voorstellen dat winddruk tegen dat klepje drukt waardoor het open gaat. Er zit een veertje aan, dat ietsje trager is, waardoor het klepje een beetje doorschiet en daarna weer terugkomt. Tuut-tuut-tuut-tuut-tuut...

In het instrument zit een redelijke verdeling naar basen, midden-hoog en heel hoog. En ik heb er een paar clustertjes bij, die noem ik de koren, en die geven een raar soort ontstemming. Zoals bij een slecht koor, of bij de Indonesische piano, die zwevend gestemd wordt, dat is veel levendiger.

Enfin, die zaken maakten dus een tamelijk compleet instrument. Ik wilde daar nieuwe elementen aan toevoegen en verbeterde constructies maken. Sinds 1996 heb ik erover zitten dubben hoe ik dat moest doen. Toen dacht ik: ik maak een cd, en dan kan hij daarna de kast in, dan is dat afgesloten.”

Fluit met elektronica

Hans van Eck maakt deel uit van het Schreck Ensemble ('Schr' van Arie van Schutterhoef, 'eck' van Hans van Eck). Zij vormen samen het 'Laboratorium voor Live Elektro-Akoestische Muziek', een onderzoekscentrum waarin zij allerlei dingen ontwikkelen, maar het is ook een ensemble dat uitvoert. Hans van Eck heeft in Amsterdam bij Daan Manneke compositie gestudeerd, en ook muziekwetenschappen. Hij componeert zowel instrumentale als elektronische muziek, en toen hij Arie van Schutterhoef had ontmoet besloten zij daarvoor een speciaal ensemble op te richten.

Hans van Koolwijk: “Zij hebben mij ook uitgenodigd, en we hebben een stuk gemaakt dat *De Dag* heet, dat is nog steeds in ontwikkeling. Het moet een stuk worden dat uiteindelijk dagenlang kan duren, gedeeltelijk klanksculptuur, gedeeltelijk concert. Toen het Schreck Ensemble mij vroeg had ik aanvankelijk erg veel reserve. Die elektronici pikken eigenlijk altijd de

mooie klanken van primitieve instrumenten en de prachtige drumritmes van Afrikaanse percussionisten, en gaan er dan hun eigen dingen mee doen, en het komt nooit meer terug. Het is alleen maar eenrichtingverkeer. Daar had ik bezwaar tegen. Toen stelde ik voor om samen iets te ontwikkelen wat niet kan bestaan zonder de ander.

Detail van het nieuwe instrument

Twee jaar geleden had ik een grote tentoonstelling in Utrecht, in het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement, en toen dacht ik: nu wil ik met computer gaan werken. Dat betekent dat je een systeem moet verzinnen waarmee je fluiten kunt aansturen. In plaats van een schuifje moet je iets anders bedenken, en dat zijn toen de servomotoren geworden. Zo'n servomotor wordt bijvoorbeeld gebruikt om een modelautootje op afstand te besturen, maar je kunt er ook heel goed de wind mee doseren. En ik heb elektromagneten gebruikt die je ook wel vindt in niet zulke goede orgels, die openen een windkanaal, net als in draaiorgels. Alleen wordt dat dan niet elektrisch maar met draaiorgelwind opengemaakt. En nog weer een jaar later heb ik bedacht dat dat nu mijn instrument wordt. Maar ik wilde de computer eigenlijk weer weg hebben, want ik verlangde naar een eenvoudig en goed bespeelbaar instrument, ik wilde muziek kunnen maken. En toen kwam langzamerhand weer Hans in zicht, en ik vroeg hem of hij me kon helpen. Ik ben constant op zoek naar assistenten, maar die zijn heel moeilijk te vinden, en Hans is degene die én de musicus én de componist is, maar ook de technicus. Nu is het dus allemaal zover, twee weken geleden hebben we een presentatie gegeven. En eind mei gaan we naar een festival in Roemenië."

Hoe werkt het nieuwe instrument?

"Vanaf de windmachine loopt een slang die de wind verdeelt over vierentwintig servoschuiven naar vierentwintig kastjes op evenzovele fluitvoeten, blokjes waarop telkens vier bamboefluiten staan. De servoschuif kan de wind naar de fluiten doseren, en in het kastje zit een elektromagneet die de wind nog eens kan tegenhouden. In elk kastje dat aangespeeld wordt

gaat een lampje branden, zodat ook visueel te volgen is wat er klinkt. De fluiten zijn per cluster bijna even lang, maar dus net niet hetzelfde gestemd. De recht-opstaande fluitclusters zijn er om boventonen te maken, en er zijn panfluiten, die zo'n mooie panfluitruis hebben. Ze worden in hun eentje aangeblazen en zijn van onderen gesloten door een natuurlijk tussenschot in de bamboe. Ze kunnen daardoor alleen de oneven boventonen spelen, waardoor ze dat speciale timbre krijgen. De clusters staan heel breed opgesteld, dat geeft de luisteraars een ruimtelijke indruk. In totaal staan hier 155 fluiten opgesteld, waaronder twee halve cirkels met samen 40 panfluiten, en een paar bassen.

Door alle knopjes en schuiven lijkt de nieuwe speeltafel misschien nog het meest op een eenvoudige PA-mengtafel zoals voor popgroepen wordt gebruikt. Beide fluitregisters kunnen aan en uit door een toets in te drukken, maar ze kunnen ook aan op een 'houdtoets', zoals de hoofdlettertoets van je computer werkt. Door al deze systemen – de elektromagneten aan/uit, de servomotoren meer/minder, plus de mogelijkheid om de winddruk van de windmachine heel nauwkeurig te doseren – is een heel snel en gedetailleerd spel mogelijk. In een cluster slaat bijvoorbeeld de ene fluit al over in de volgende boventoon, maar de andere fluiten zijn daar nog niet. Het vereist wel een totaal andere manier van luisteren dan het luisteren naar melodieën. Dat gaat bij mij altijd onder het motto: klank is materie. Je moet de klank niet alleen zien als bouwsteen voor een melodie, maar meer als materiaal waar je van alles mee kunt bouwen, dus ook een gevoel. Zelf heb ik het idee dat ik de klank als het ware kan zien. Tonen, in die twee betekenissen, dat is toch waar het me om gaat. Dan kom je op hele andere dingen uit dan Bach of Mozart.

Mijn ideaal is trouwens om een keer een hele nacht door te spelen, op een midzomernacht of op een van die eveningsdagen, 23 maart of 23 september, waarop de zon even lang op als onder is. Dat is over de hele wereld hetzelfde, dat vind ik zo'n mooi idee. Op een goede locatie, en vooral met een publiek dat dat ook leuk vindt. Wat mij betreft is dat in een grot, voor de akoestiek, vlakbij een kabbelende rivier, met lekker eten erbij."

Er komt een tentoonstelling van klanksculpturen op 19 september 2004 tijdens het Internationaal Orgelfestival in de St. Stevenskerk te Nijmegen (<http://www.orgelconcours.nl>), en ook een in november, tijdens het Albert Schweitzer Festival in Amsterdam (<http://www.schweitzer.nl/home.html>).

Cd: Bambuso Sonoro, Hans van Koolwijk. PAN 9901.
Adres: Van Diemenstraat 412, 1013 CR Amsterdam,
e-mail: hansvankoolwijk@planet.nl
Site: <http://www.1001.org/artists/koolwijk.html>

Handwritten signature of Hans van Koolwijk